G.14

ARHIV FEDERACIJE

ANALI
ARHIVA FEDERACIJE

KNJIGA

4

ISSN 1840-4707
9 771840 470001

IZDAVAČ:
Arhiv Federacije

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Adamir Jerković

UREDNIK:
Edis Mesihović

DESIGN, DTP I ŠTAMPA:
Dobra Knjiga, Sarajevo

TIRAŽ:
300 primjeraka

ARHIV FEDERACIJE

ANALI

Knjiga: 4

Sarajevo, 2012.

BOSNA I HERCEGOVINA
Federacija Bosne i Hercegovine
Arhiv Federacije

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
Федерација Босне и Херцеговине
Архив Федерације

Broj:01-40-2-465/12
Sarajevo, 23. 8. 2012.

VLADA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE
Sarajevo

KABINET PREMIJERA

N/r gdin Nermin Nikšić, premijer

Poštovani gospodine Premijeru,

Želim da Vas izvjestim da je Arhiv Federacije priredio u Turskoj nekoliko izložbi o stradanju Bošnjaka Srebrenice. Na putovanju dugom 23 dana obišli smo gradove: Trabzon, Kayseri, Ankara i Istanbul. Cijeli put smo obavili uz manimalne troškove. Avio-karte, smještaj u hotelu, autobuske karte... sve su to snosili domaćini u pobrojanim gradovima.

Našu međunarodnu izložbu vidjelo je nekoliko hiljada ljudi u svakom gradu. Posjetioci su nam prilazili i tražili informaciju više. Susreo sam se sa privrednicima i političarima iz pobrojanih gradova gdje sam iz objašnjavao situaciju u Bosni i Hercegovini, rekavši da „bitka" za našu domovinu još nije završena. Članu Parlamenta Republike Turske Gunus Bakir, na njeno traženje, dostavio sam podatke o gradnji srpske pravoslavne crkve na samom mezarju i to tamo gdje nema pravoslavnih vjernika. Ona je prijateljica premijera Tayippa Erdogana i čvrsto mi je obećala da će potaknuti premijera da se uključi u razrješavanje ovog problema. Sugeriram i Vama, poštovani Premijeru, da predsjedniku Vlade Turske koji će uskoro posjetiti našu zemlju kandidirate ovo pitanje. Vama, naravno, nije potrebno objašnjavati pozadinu ove srpske provokacije.

Što se tiče razgovora sa privrednicima, postoji snažna motivacija da turska privreda bude prisutna u Bosni i Hercegovini. Zalagao sam se da Turci investiraju u Srebrenicu i Goražde. Oni hoće, ali imam utisak da ne znaju sa kim. Čini mi se da osim prilično nepovljnog ambijenta, prepreku predstavlja nepoznavanje situacije i ljudi... Ako dopustite, angažirao bih se na tom planu još više u ciiju privlačenja turskih privrednika na ove prostore.

U Ankari smo pozvani da učestvujemo u programu kojeg su priređivale nacije iz 30 islamskih zemalja. „Bosansku noć" sam otvorio sa načelnikom općine Kečioren koja je zadužena ispred grada Ankare za međunarodnu saradnju. Načelnik g. Mustafa Ak govorio je sa simpatijama o Bosni i Hercegovini izražavajući čvrstu riješenost Turske da nam pomogne i da ne dozvoli nikome da ugrozi suverenitet i nezavisnost naše zemlje.

71000 Sarajevo, Reisa Dž. Čauševića br. 6 Tel. +387 (0)33 214 481 Fax +387 (0)33 214 481
www. arhivfbih.gov.ba E-mail: info@arhivfbih.gov.ba

Informacija za premijera Nikšića

MANASTIR SÜMELA I ANTIČKI TRGOVAČKI PUTEVI

Piše: İsmail KÖSE[1]
Prevod: Aleksandra Popović

Sažetak

Dobro je poznata činjenica da su trgovački putevi i hramovi oduvijek imali blizak odnos. Manastiri ne mogu biti izuzeti iz ove generalizacije. Neizbježno je napraviti vezu između trgovine i tri manastira smještena u oblastima gdje prolaze trgovački putevi. Manastir Sumela se ističe među ostala dva po svojoj jedinstvenoj lokaciji na ljetnom trgovačkom putu. Osmatračnice i gostionice u blizini Manastira dokazuju ovu činjenicu.

Drugi važan aspekt povezan sa manastirom Sumela i njegovom vezom sa trgovačkim putevima je demografska struktura i naselja sela smještenih na trgovačkim destinacijama. Memoari putnika i evidencije Otomanskog carstva posebno pokazuju da je tokom dugog perioda u ovoj regiji postojala vrlo živa ekonomija. Terenska ispitivanja tokom proteklih godina su takođe pokazala važnost trgovačkih puteva koji su prolazili kroz regiju.

Ključne riječi: Kolat, Soumela, trgovački putevi,Sameruksa, porezne knjige, karavani kamila

[1] Zahvaljujemo se Aleksandri Popović, saradniku Arhivu Federacije, na izvanredno urađenom prevodu rada našeg turskog kolege Ismaila Kosea

Uvod

Brojne religije imaju monaški aspekt, uključujući hinduizam, budizam i hrišćanstvo. Monaška tradicija ove tri religije često uključuje zavjet siromaštva i služenja, pri čemu se monasi i redovnice pokoravaju većoj službi Bogu.

Izbor mjesta je imalo veliku važnost u izgradnji manastira; manastiri su građeni daleko od naselja, na vrhu stijena koje gledaju na obližnje doline, u pećinama velikih stijena koje su bile napuštene i do kojih je skoro nemoguće doći ili brdima na koje se bilo moguće popeti jedino vrlo strmim stazama. Ponekad su u manastiru bile smještene religijske zajednice fratara i redovnica koje su njime upravljali. Prinčevi u izgnanstvu, protivničke dinastije i svećenstvo su zatvarani i trenirani u manastirima kako bi ih se oslobodili njihovih spornih ideja. Najvažniji izvor prihoda u manastirima su bile donacije i porezi koji su prikupljani iz sela u blizini manastira.

Manastir Sumela je smješten na nepristupačnom mjestu (Foto: Arhiv Federacije)

Monasi koji su posvetili svoj život manastiru su prikupljali donacije, posebno monasi u pravoslavnom hrišćanstvu, te su na primjer anadolijski derviši služili svojim manastirima sa filozofijom *„jedan komad kruha, jedan komad odjeće"*. Početkom 13. stoljeća, feudalizam u Europi je oslabio i moć crkve je postala upitna, te su manastiri izgubili svoju moć i važnost, iako u su u pravoslavlju očuvali svoju moć i važnost do kasnog 19. stoljeća. Vlast Otomanskog carstva u tim oblastima u toj eri te njegova politika ne miješanja u ili sprječavanja monaškog života je to i omogućilo.

I. Zeki Eyüboğlu tvrdi da su skoro svi manastiri u blizini Maçka napravljeni poslije dvanaestog stoljeća. Obzirom da su, posebno u pravoslavlju, skoro svi manastiri iz srednjeg vijeka tradicionalno izgrađeni na dubokim površinama stijena koje u sebi imaju pećinu, to podržava tvrdnje Eyuboğolu, te bi po tome datum osnivanja Sumele trebao biti nekoliko stoljeća prije srednjeg vijeka. Prema Anthony Bryer-u, svi veliki manastiri u regiji Crnog mora imaju svetu pećinu ili su izgrađeni ispred prirodne pećine.[1] Činjenica da su Sumela i svi drugi važni manastiri u regiji izgrađeni pored prirodne pećine zapravo ispravljaju Bryer-a.

U početku su manastiri bili obrazovni centri gdje su Biblija, hrišćanska teologija i liturgijske knjige, te posebno historija crkvi bile osnovne lekcije koje su se podučavale. Grčki jezik, književnost, logika, kanonska teologija i diskursi su bile osnovne lekcije.[2] Učenici nakon završetka studija navedenih lekcija, u skladu sa svojim nivoima vještina, su unaprijeđeni na naredni položaj u skladu sa utvrđenim hijerarhijskim redom. Zbog činjenice da su tokom monaške historije tradicije građevinarstva bile djelotvornije nego kanonska administracija svećenici u manastirima su se zvali „monakos".

Monakos su imali najniži rang u monaškoj hijerarhiji te su stoga svi učenici koji su ulazili u manastir bili nazivani monakos. Na engleskom jeziku, pojam „monk" (monah) etimološki dolazi iz riječi „monakos". Budući da su se monasi posvećivali Bogu i od njih se očekivalo da pate, obučavali su se u teškim uvjetima. Nije im bilo dozvoljeno da se žene te bilo koji od njih koji bi uspio da napreduje u kanonskoj strukturi je mogao postati dijecezan što je bio niži položaj prije postajanja svećenikom. Bile su dvije vrste dijecezana, jednima je bilo dozvoljeno da se žene a drugima nije. Imali su pravo da posjeduju određenu parohiju i također su imali šansu da s vremenom postanu svećenici. Položaj nakon dijecezana je bio episkop. U skladu sa svojim zaslugama, episkopi su imali pravo da posta-

[1] Anthony Bryer i ostali, *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, (UK: Ashgate Variourum, 2002) 166.

[2] İsmet Zeki Eyüboğlu, *Maçka*, 1. Baskı, (Istanbul: Pencere Yayınları, 2004), 45.

nu nadbiskupi. Kako su se biskupi smatrali predstavnicima i nasljednicima apostola, biskupi su također radili kao svjedoci vjere u svojim parohijama.[3] U ovoj kanonskoj hijerarhiji, nakon određenih predodređenih koraka, biskupi su imali priliku da postanu metropoliti.

Metropoliti su prebivali u centru svojih metropolitata i bili su predstavnici hrišćanskih parohija u svojim oblastima. Rješavali su probleme svojih parohija i kontrolirali su dužnosti svih sveštenika. Hrišćanske škole, crkvene zgrade ili radovi ponovne izgradnje su bile pod nadležnošću metropolita. Oni su bili pod Patrijarhatom i odgovorni za svoje parohije i radove, te su bili obavezni da podnose periodične izvještaje. Metropoliti su bili imenovani od strane Patrijarhata i njihove oblasti nadležnosti su utvrđivani poveljama koje su im davane.

Ojačavali su i ohrabrivali neprestanu suradnju između crkvi i manastira, te su također bili ovlašteni da vrše inspekciju manastira pod svojim ovlasti. Metropoliti su bili ovlašteni da kontroliraju fondacije manastira i nakon odobrenja monaha su mogli kupovati imanja u ime manastira. Godišnji prihod manastira je također bio pod ovlaštenjem i odgovornošću metropoliti koji su očuvali gore navedena prava tokom Otomanske vlasti.[4] U dodatku prihodima manastira u njihovim oblastima, neki manastiri su također imali prihode iz Eflak *Wallachia* i Buğdan *Moldovia*[5].

U monaškoj hijerarhiji zadnji položaj koji bi svećenik mogao postignuti je da postane Patrijarh što je jednak položaj Papi u pravoslavlju. Patrijarsi su bili najveća vlast, te su bili na tom položaju do smrti, vladajući čitavim hrišćanskim svijetom, crkvama, manastirima i svećenstvom ispod njih. U Anadoliji kao i ostale pravoslavne crkve i manastiri, Sumela i njeni monasi su bili pod vlašću pravoslavnog Phanar Patrijarhata.[6]

U Anadoliji osnivač monaške tradicije je bio Sveti Bazilije Veliki (329-379). Po izranjanju različitih metoda na samom početku hrišćanstva, Sveti Bazilije je imao cilj da postigne obrazovno jedinstvo i da podučava nepismene ljude hrišćanstvo te je stoga osnovao prve manastire. Stoga, veliki broj manastira u Anadoliji su proizvod monaške discipline Sv. Bazilija. Manastiri su osnivani u blizini definiranih regija gdje su živjeli monasi. Iako je monaška tradicija i monaški način života počeo prije njega, Bazilij je priznat kao prvi svećenik koji je odredio osnovna pravila i uredio monaške životne standarde i monaške tradicije.

Iz ovog razloga Baziliju je u pravoslavlju dana superiorna važnost i on je jedan od nekoliko svetaca čiji se lik pojavio u Kapadociji i koji su uvijek slikani na apsidama i središnjim dijelovima crkvi. Nakon strukturiranja svoje discipline Sv. Bazilije, koji je preferirao da bude monah, je posjetio monaške centre u Palestini, Egiptu, Siriji i Mezopotamiji, te je 357.-362. došao u Trabzon[7] koji je u to vrijeme bio pod vladavinom države Pontos.[8] St. Bazilije je došao u Trabzon

Opasne litice (Foto: Arhiv Federacije)

[3] Mehmet Aydın, *"Hıristiyan Konsüllerine Genel Bir Bakış"*, *Belleten*, C. LIV, Sayı: 24, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Nisan 1966), 372.

[4] Ahmet Türkan, *"Trabzon'da Hıristiyanlık Tarihi ve Sumela Manastırı'nın Hıristiyanlıktaki Yeri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, No: 123189, (Konya: YÖK Dokümantasyon Merkezi, 2003) 53.

[5] Današnja Rumunija je bila poznata kao Eflak i Buğdan tokom vremena Osmanskog carstva.

[6] Unatoč diskusijama o svom ekumenskom položaju, patrijarhat Phanar danas vlada čitavi grčko pravoslavnim društvom.

[7] Türkan, *loc cit.*, 41-42.

[8] Država Pontos: Nacionalna država Anadolije, osnovana 298 p.n.e. od strane perzijskih monarha koji u živjeli u Anadoliji zajedno sa narodom porijeklom iz Anadolije. Prvi glavni grad je bio grad Amasya (u ovoj oblasti su izrezbarene kamene grobnice kraljeva), drugi glavni grad je bio Sinop, a privremeni glavni grad je bio Pergama, te je u toj oblasti napuštena tradicija korištenja plaćenika Jonaca te je formirana nacionalna vojska od strane ljudi iz regije Istočnog Crnog

oko datuma dolaska Sv. Sofroniusa i Barbabasa u Trabzon koji su priznati kao prvi osnivači manastira Sumela. Međutim, nemamo nikakvu informaciju iz pismenih izvora koja bi napravila vezu između posjete Sv. Bazilija i osnivanja manastira Sumela. Nakon Sv. Bazilija, monaški način života i monaške tradicije su zavladali redom i od tog datuma je postao običaj da su monasi obučeni u crno, što je zapravo simbol svetosti. Zbog svojih dugih crnih odora kojima su pokrivali svoje glave, monasi su dugo bili poznati kao „crnoglavi".

Budući da su misionarske aktivnosti bile primarne i da su vjerovatno bile najvažniji cilj učenika, tokom obrazovanja u manastirima posebna pažnja se pridavala obuci novih učenika u toj oblasti. U pravoslavlju u postojale tri vrste manastira: muški manastiri u kojima su živjeli samo monasi; ženski manastiri gdje su živjele samo redovnice i treća vrsta koja se zvala zajednički manastiri u kojima su monasi i redovnice živjeli zajedno. U oblasti Maçka skoro svi manastiri su bili muški gdje su živjeli samo monasi zbog oštrih životnih uvjeta u teškoj okolini. U ovoj regiji su postojala tri glavna manastira: Vazelon (prema pričama datum osnivanja je 270.g.), Sumela (prema pričama datum osnivanja je: 386.g.) i Peristera (prema pričama datum osnivanja je: 752.g.) i to su bili muški manastiri. Uz ženski manastir u Trabzon centru, prema evidencijama, postojao je još jedan ženski manastir u na lokaciji Vazelon manastira, smješten uz Hamsikoy seoski put. Ovaj manastir je izgorio u potpunosti 1944.g.[9]

Na vanjskom ulazu u manastire uvijek su postojale crkve kojima su muškarci i žene mogli lako pristupiti radi službi. Crkva ili kapela Sumele je bila Sveta Barbara udaljena jedan kilometar na desnoj strani novoizgrađenog kolskog puta. Sallina Balance kaže da nije sigurna da li je ova kapela pripadala Svetoj Barbari ili ne, grubi židarski radovi i vrlo mali prozori kapele joj daju srednjevijekovni izgled, ali šiljasti luk iznad vrata izgleda kao da je napravljen kasnije.[10]

mora. To je bila nacionalna država Anadolije, njena zastava je bila sa polumjesecom i zvijezdom, dominirala je nad Joncima i borila se protiv Rima kako bi zaštitila nezavisnost Anadolije. Nema nikakve veze sa Jonskim narodom ili Grcima. Budući da je istočno Crno ore bilo pod vlasti ove države, takođe je nazivano „Pontus" u antičkim vremenima. Za više informacija pogledajte: Mahmtu Gologlu, *Trabzon Tarihi Fetih'ten Kurtuluşa Kadar*, 1. Baskı, (Trabzon: Serander Yayınları, 2000), 60-63.

[9] Eyüboğlu, *loc cit.*, s. 45.

[10] Anthony Bryer i ostali., *Post- bizantijski spomenici Pontosa*, (UK: Ashgate Variourum, 2002), Part I, 262.

Od datuma svog osnivanja do 1923.g. kada je manastir ispražnjen, Sumela ili na turskom poznatija kao Maryemana je ostala muški manastir. Necmettin Aygün, dok je istraživao trgovinu u Trabzonu u 18. stoljeću u svom radu o sudskim evidencijama Otomanskog carstva, citirajući Fallmerayera tvrdi da su u Sumeli redovnice zarađivale izrađujući platno,[11] stoga mislim da je Aygun u citiranju pomiješao ženski manastir u Trabzonu sa Sumelom. U Sumeli redovnice nisu nikada živjele i niti jedan izvor ne uključuje bilo kakvu informaciju o postojanju redovnica u manastiru.

Po svojoj arhitekturi, radovima u kamenu, unutrašnjim slikama i lokacijama, manastiri, kapele i crkve u naseljima Maçka, Kurum, Stavri i Imera više liče na kavkaske primjere arhitekture nego bizantijske. Posebno je na slikama tih zgrada jasna sinteza Kavkaza i Bizantije.[12] Dok neke zgrade imaju sličnosti sa karakteristikama izgradnje bazilika koje su naslijeđene iz hršćanstva iz Rima, druge su uglavnom izgrađene u orijentalnom stilu. Osnovni građevinski materijal je bio kamen i unatoč nedostatku kamenoloma u blizini, kameni blokovi za izgradnju Sumele korišteni na prednjim površinama, udubinama i okvirima vratima i prozora su iskopani u kamenolomima i doneseni iz platoa Svetog vrha sedamnaest kilometara udaljenih od Sumele.[13] Vrata i prozori zgrada su izgrađeni od lučno sječenih kamenih blokova dok su njihovi središnji lukovi bili napravljeni od glatko sječenog kamenja.

Skoro na svim zgradama udubljenja, blokovi i ornamenti prozora i vrata su od velike vrijednosti i vrlo razrađeni. Krovovi zgrada su općenito zasvođeni, ponekad sa cjevastim svodom a ponekad su križno zasvođeni. Krov Sumele u crkvi i u samostanskom dijelu je uglavnom predstavljen cijevnim svodom, dok je u manastirskom dijelu pročelja najviše zastupljen križni svod, izgrađen od drveta. Budući da su bili bogati, manastire su često napadali krijumčari i odmetnici, te je stoga izgrađena posebna ulazna kapija manastira sa jakim kamenim blokovima koja je bila široka toliko da maksimalno propusti jednu osobu.

Kao što je navedeno iznad, ulazne kapije su izgrađene u širinu tako da samo jedna osoba može ući, i uvijek je iznad ulaza posto-

[11] Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2005), 352.

[12] Gabriel Millet i D. Talbot Rice, *Byzantine Painting at Trabizond*, 1. izdanje, (UK: Academie Des Inscriptions et Belles-Lettres i London Univerzitet, 1936), 148.

[13] Özkan Tüfek, *Sumela Meryemana*, (Trabzon: 1978), 101.

jao prozorčić radi gledanja napolje i čuvanja osoba unutra. Kada bi se prodrlo u ulaz, postojali su uski prolazi koji su omogućavali odbranu. Isti slučaj je bio i sa Sumelom. Ulaznu kapiju u Sumeli su čuvali stražari i pristupalo joj se putem visećih drvenih ljestvi do 1850.-tih. Ljestve su se povlačile noću i manastir je bio nedostupan osobama napolju.[14] Ulazni hodnik Sumele koji vodi od kapije je tri metra dugačak, izgrađen što je uži moguć i ima cjevasto zasvođen krov. Kao što je rečeno ranije, stil koji se koristio u crkvama i manastirima u Maçki i u njenoj blizini osim što ima kavkaske dojam također podsjeća i na srednjevijekovni rad u kamenu. Stoga, utjecaji srednjevijekovne arhitekture se jasno mogu vidjeti u radovima u kamenu u ranije izgrađenim dijelovima Sumele.

Po Bryeru, nakon osvajanja 1461.g., Trabzon je imao monašku ekonomiju skoro tibetanskih proporcija. Na početku 19. stoljeća zbog ponovnog uspostavljanja starih trgovačkih puteva, ljudi koji žive u okolnim naseljima su se obogatili trgovinom poput Komnen kraljeva stoljećima ranije. Prema njemu, tim razvojem manastiri i crkve u regiji su počele sveobuhvatnu restauraciju ili je započeta izgradnja novih objekata.[15] Bryer također tvrdi da su zbog postojanja tri velika manastira (Vazelon, Sumela i Gregorius Peristera-Kuştul na lokalnom jeziku), hrišćanski Grci u regiji Maçka mogli očuvati svoje identitete i vjeru, dok su ljudi koji su živjeli u drugim dijelovima Trabzona koji nisu imali tako velike manastire uglavnom prešli sa svojih vjera na Islam.[16] Unatoč činjenici da Heath W. Lowryjev argumenti također podržavaju Bryera, pregledi otomanskih poreskih knjiga i sudskih evidencija pružaju jasne i snažne dokaze koji podrivaju Bryerove i Lowryjeve argumente.[17]

Suprotno Bryerovim argumentima, tri manastira su izgrađena na lokaciji tri doline Maçka regije u susjedstvu trgovačkih ruta i zajedno sa Rumima[18] i hrišćanskim Grcima, hrišćanska turska plemena su također preferirala naseljavanje u blizini pomenutih trgovačkih ruta. Također, pokojni Ronald C. Jennings, na osnovu svog istraživanja o sudskim otomanski evidencijama *Ser'iyye Sicils* kaže da su se mnogi elementi društva i ekonomije Maçka regije tokom Kraljevstva Trabzon nastavili pod Otomanskom vladavinom u 16. i ranom 17. vijeku. Tokom Otomanske vladavine seljaci Maçka regije su bez sumnje živjeli sa istim stepenom prosperiteta od svoje poljoprivrede koji su uživali i prije 1461. godine. Otomanski sudovi su nametnuli i održavali Pax Ottomania, proširujući sigurnost osobe i vlasništva na hrišćanske seljake.[19] U ovom kontekstu, Ilber Ortaylı kaže da je otomanski sudski sistem bio nastavak rimske jurisdikcije jer je štitio prava ne-muslimana i imenuje otomanski sudski sistem „*Turkokratia*".[20] U svakom slučaju Jenningsovi nalazi i neutralne tvrdnje su imale ključnu važnost u ispravci pristranih argumenata koji su namjerno služile svrsi Bryera, Lowryja i drugih brojnih orijentalista. Jennings također pokazuje kako tim neosnovanim argumentima nedostaju bilo kakvi naučni korijeni.

Zadnja zabilješka vezana za Sumelu koju je dao Jennings iz evidencija suda datira od 25. maja 1629. godine i vezana je za prigovor monaha na vanredne poreze koji bi bili prikupljani iz manastirskih fondova. Prema zabilješkama, monah Avram V. je izjavio da je od oca i djeda je posjedovao imanje koje pripada Meryemana (Sumela manastir) vakufu. Monah Avram je tražio da sud pregleda *fetvu* u njegovom posjedu i izda pravnu potvrdu postupka o tome da li je taj namet vanrednog poreza u skladu sa Šerijatom ili nije?[21] Jennings ne daje nikakve informacije o rezultatima saslušanja, ali ovo je zabilješka vitalnog slučaja koji dokazuje da apel monaha sudu da ne plaćaju porez znači da Sumela ili drugi manastiri nisu plaćali porez za svoja osnovna polja i da su se ne-muslimanski građani mogli lako obratiti sudovima kada su osjećali da nisu pravedno tretirani.

[14] Jakop Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. Hüseyin Salihoğlu, 1. Baskı, (Istanbul: İmge Kıtabevi Yayınları, 2002), 118.

[15] Bryer i ostali, *loc cit.*, xxviii.

[16] *Ibid.*

[17] Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002), 351.

[18] Pravoslavni otomanski državljani pod Phanar patrijarhatom, uključujući grke, pokrštena turska i neka kavkaska plemena. U ovom radu za identifikaciju ovih ljudi koristiti će se pojam „Rum".

[19] Ronald C. Jennings, *"Društvo i ekonomija Maçuka u Otomanskim sudskim registrima Trabzona, 1560-1640"*, *Studije o društvenoj historiji Otomanskog carstva u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću – ženski, ne-muslimanski i šerijatski sudovi u Kayseri, Kipru i Trabzonu*. (Istanbul: The Isıs Pres, 1999), 610.

[20] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 5. Baskı, (Istanbul: Pan Yayıncılık, 2002), 2.

[21] Jennings, *op. cit.*, 543.

Manastir Sumela i stari trgovački putevi povezani sa njim

Između Trabzona i provincije Gümüşhane postoje planine Zigana i Soğanlı koje se nastavljaju na planinski lanac Kackar- Vercenik. Zigana planine su takođe funkcionisale kao ruta povratka Deset hiljada u 4. stoljeću p.n.e. Tokom prelaska preko vrhova Zigana, Deset hiljada su ugledali Crno more i došli u Trabzon nakon svog teš-

U posjeti manastiru delegacija Arhiva Federacije: Jerković i Bajramović (Foto: Arhiv Federacije)

kog putovanja.[22] Još uvijek postoje neki kameni zidovi koji su ostali od Deset hiljada. Soğanlı planine su južno od Zigana planina i oba planinska lanca su bila povoljna za osnivanje nekoliko naselja, tako da su u ovim oblastima izgrađeni brojni manastiri, crkve i kapele. Čak i danas postoje mnoga sela gdje se mogu naći ljudi tokom čitave godine do visine od 1800 metara i mnoga sezonska pašnjačka naselja koja su naseljena samo ljeti.

Kao što je ranije navedeno, otomanski hrišćanski građani pod pravoslavnim patrijarhatom su se zvali „Rumi" kao u Millet sistemu.[23] Rumi su uključivali ljude čije

[22] Ksenophon Anabasis, *Onbinlerin Dönüşü*, Çeviren; Tanju Gökçöl, İkinci Baskı, (Ankara: Sosyal Yayınlar, 1998), 144.

[23] **Millet sistem**: Bila je to vrsta ugovora između Otomanskog carstva i ne-muslimanskih građana koji su živjeli na osvojenom tlu. Zbog ovog ugovora, prava ne-muslimana, njihve slobode i zaštita je bila garantirana. Sistem Millet nije bio zasnovan na etničkom ili plemenskom srodstvu, ali je bio zasnovan na osjećaju pripadnosti religijskom društvu. Zahvaljujući ovom sistem, nekoliko neprijateljskih plemena koja su živjela odvojeno su se udružila i reorganiziraa pod svojim religijskim društvom. Do Francuske revolucije 1789.g. sistem je izvrsno radio, ali poslije je počeo da podriva teritorijalni i kulturni integritet Otomanskog carstva. Neprijateljska plemena koja su se reorganizirala i postala društva zbog nacionalističkih pokreta su ubrzala kolaps Otomanskog carstva. Za više informacija vezanih za Sistem Millet i Otomansku porodičnu strukturu pogledajte: Ortaylı, *op. cit., 7-16.*

je porijeklo bilo grčko, asimilirane turkijce i druga kavkazka plemena koja su kasnije postala hrišćanska; ljudi koji su živjeli u regiji istočnog Crnog mora su takođe zvani Rumi jer su bili pod pravoslavnim patrijarhatom Phanar. Otomanski Rumi ili pravoslavci koji nisu pripadali armenskoj crkvi su bili gusto naseljeni na zapadnim i južnim padinama planinskog lanca Zigana-Soğanlı.[24] Kao antičke rute, antički putevi i pod- putevi Puta svile su bili na toj teritoriji i većina naselja je bila smještena tamo. Takođe mnoga naselja su bila locirana na trgovačkim rutama između Trabzona i Erzurma jer su te rute bile vrlo važne u antička vremena, posebno u bizantijskom periodu.[25] Luka Trabzon je imala važnu ulogu u transportu tokom historije i ova važnost je trajala do početka 19. stoljeća. Srebro i bakar koji su vađeni u Gümüşhane su slani u Istanbul putem luke Trabzon. Početna tačka trgovačkih ruta za Irak, Iran i Indiju je takođe bio Trabzon.[26] Trgovačke rute koje su počinjale u Trabzonu su dolazile do distrikta Maçka gdje je u bizantijskom periodu bila smještena vojna baza. Put u Tabriz i pod-put Puta svile su bili uključeni u gore navedene puteve. Rute su bile podijeljene u dva različita smjera u Maçki, jedan je bio za zimska putovanja i išao je do Gümüşhane, Baiburd i Erzurum prolazeći Ziganu.

Drugi put je bio za proljetna i ljetna putovanja i išao je do doline Altındere prateći rijeku Meryemana te je prolazio ispred manastira Sumela. Ovaj put je takođe vodio do gostionice Kolat poslije manastira Sumela, te se njime općenito prolazilo kada se išlo u antički grad Kurum i kombinirao se s drugim putevima.[27]

Ovi antički trgovački putevi su imali vitalnu ulogu u trgovini to-

[24] Anthony Bryer i ostali. *Post- bizantijski spomenici Pontosa*, Izvorna knjiga, Ashgate Variourum Collected Studies Series: CS707, UK, 2002. Bölüm 1, s. ix.

[25] F.İ. Uspenski, Trabzon Tarihi, Kuruluşundan Fethine Kadar, Çeviren: Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2003, s. 99.

[26] Hüseyin Albayrak i ostali, *Trabzon Yıllığı 97*, Yayın No: 52, (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1997), 86.

[27] Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2005), 119.

kom stoljeća, ali su izgubili svoju važnost sa otvaranjem Sueckog kanala 1896. godine i otvaranjem alternativnih trgovačkih puteva u Samsunu. Bryer izvještava da su svi napadači i trgovci morali da idu kroz distrikt Macka dolazeći kroz kapiju Pontus na istoku Trabzon a i da su takođe morali da prođu dolinu u obliku lijevka u selu Yazlik. Bryer takođe kaže da su Marko Polo i Ruy Gonzales Clavio, španjolski putnik takođe koristili ove puteve. [28] Ruševine posmatračkih tornjeva se mogu naći na zapadnom ulazu u selo Yazlik. Posmatrački toranj je izgrađen radi sigurnosti trgovačkih puteva i smješten je na mjestu odakle se može kontrolirati čitava dolina. Oblast nazvana Kapija Ponuts [29] je po Bryeru smještena na visoravni između kanjona Camibogazi i Zigana kao prolaz.

Dok opisuje puteve koji su koristili da posjete Manastir 1840.g. Fallmerayer kaže da su nagibi bili vrlo strmi i da su išli putem koji gleda na rijeku na dnu doline, ali da nisu mogli čuti njen šum zbog daljine. [30] Zaključili smo iz opisa puta da je Fallmerayer takođe koristio ovu rutu, i idući kroz selo Yazlik, da je prošao između platoa Saveriksa i sela Altındere, te stigao do manastira Sumela. Ruta koju je Fallmerayer opisao 1850.g. iznad odgovara starim puteljcima koje su opisali stari ljudi koji žive na toj teritoriji. Rijeka koju je Fallmerayer spomenuo je Meryemana rijeka i još je moguće vidjeti rijeku među drvećem na starom putu, ali nije vjerovatno da će se rijeka čuti zbog njene udaljenosti.

Kao što je rečeno ranije, S. P. Mintslov koji je bio komandant ruske vojske tokom invazije Trabzona, 27. augusta 1916.g. je posjetio Sumelu i takođe je potvrdio šta je Fallmerayer rekao. Prema Mintoslovom opisu, put koji vodi u Sumelu je prolazio iznad dubokih dolina, strmih zemljišta, lanaca i stijena dok je rijeka Meryemana tekla u dnu dubokih dolina žumoreći. [31] Slične informacije vezane za put koji vodi ka manastiru i njegovoj imovini su takođe dane u Ruskim vojnim novinama „Voenniy Listok" objavljenim tokom invazije. [32]

Tokom poznate historije, Trabzon je bio aktivni antički lučki grad. To se jasno vidi iz postojanja glave Apolona[33] na jednoj strani i broda i sidra na drugoj strani kovanica koja su pravljene u Trab-

[28] Bryer i ostali., *op. cit.*, ix.

[29] *Ibid.*

[30] Fallmerayer, *op. cit.*, 121.

[31] Uzun, *op. cit.*, 76.

[32] Enver Uzun, *İşgal Yıllarında (1916-19179 Trabzon'da Rus Askeri Gazetesi Voenniy Listok*, (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2008). 23-25.

[33] Collette Estin and Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çeviren; Musa Eran, 24. Baskı, (Ankara: Tübitak Yayınları, 2007), 104.

zonu. U antička doba, osim svoje komercijalne važnosti, Trabzon je takođe bio baza za opskrbljivanje. [34] Evidencije pokazuju da je Trabzon bio zadnja morska tačka pristaništa na trgovačkom putu koji počinje u Perziji (Iran). Prema informacijama koje je dao poznati putnik 13. stoljeća Marko Polo, karavani koji su polazili iz Trabzona i prolazili kroz planinske lance između Maçka i Gümüşhane su išli u Kazvin, Nishapur i Badakhshan ili Kabul, prolazeći kroz Ghazni na Indijskim morskim lukama. Takođe u to vrijeme je postojao i trgovački put koji je počinjao u Trabzonu i išao do Bagdada, te su karavani koji su kretali iz Trabzona i išli u Tabriz mogli tamo stići u prosjeku za trideset, trideset dva dana. [35]

Francuski orijentalista Claude Cahen u svom djelu *"La Turquie Pred- otomanski Turci u Anadoliji prije Otomana"* kaže da su karavani koji su dolazili iz Perzije, Armenije i Azerbejdžana uglavnom, dolazili u Erzurum i Trabzon, istovarali svoje terete u morskoj luci Trabzon i odatle odlazili natrag u svoje destinacije. [36]Ibrahim Tellioğlu u svom djelu *"Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*-Turci na obalama Crnog mora do Otomanske vlast" kaže da su u antička vremena, postojanje rudnika ruda u Gümüşhane i Baiburt-u uzrokovale rast važnosti oba grada i da je u ovoj regiji postojalo preko hiljadu prirodnih pećina podobnih za život. [37]

W. Eleroy Curtis takođe u svom radu „Oko Crnog mora" kaže da je Trabzon krajnja destinacija sjevernih karavanskih puteva iz Perzije. Put kojim su karavani putovali je isti koji je Xenophon pratio u povlačenju od Deset hiljada i održavan je u dosta dobrom stanju svih tih stoljeća, ali su vozila jedva mogla prolaziti njime. Karavani kamila su obično prelazili u prosjeku oko 1380 km (860 milja) tamo i nazad za oko šest dana i početkom 19. stoljeća oko dvadeset hiljada kamila je godišnje dolazilo u Trabzon svaka noseći nekoliko objekata. [38] E. Lord Weeks u svom radu *„Od Crnog mora kroz Perziju i Indiju"* kaže da Perzija praktično počinje u Trabzonu i da je put iz Trabzona, kroz Erzurum do Tabriz ili Tauris, najveći grad u Perziji, nesumnjivo najstarija karavanska ruta na svijetu.

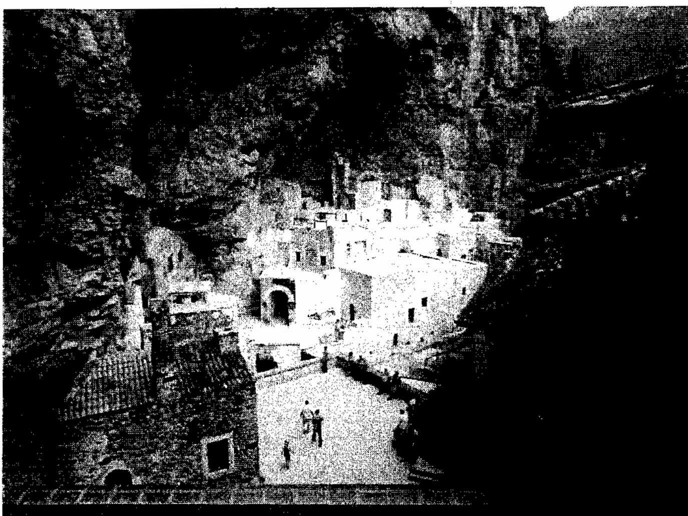
[34] Bostan, *op. cit.*, 372.

[35] Bostan, *ibid*, s. 373.

[36] Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, 3. Baskı, (Istanbul: E Yayınları, 1994), 166.

[37] İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, 2. Baskı, (Trabzon: Serander Yayınları, 2007), 4, 6.

[38] William Eleroy Curtis, *Oko Crnog mora – Armenija, Kavkaz, Čerkezija, Dagestan, Krim, Rumunija*, (New York: Hodder & Stoughton.), 46-47.

Unutrašnjost manastira (Foto: Arhiv Federacije)

Prema Weeks-u, od Tabriza do Crnog mora put karavanom kamila traje tri mjeseca što obično podrazumijeva putovanje noću i odmaranje tokom dana.[39] Gümüşhane je smješten na glavnoj raskrsnici trgovačkih i karavanskih puteva te je u to vrijeme bio pod vladavinom Kadı Burhaneddin te ga je posjetio i Ibn-i Battuta jedan od najpoznatijih putnika srednjeg vijeka. Battuta u svojim putopisima iz prve polovine 14. stoljeća priča o Gümüşhane kao o gradu koji ima svoje rudnike srebra, velikom populacijom, posjetama trgovaca iz Iraka i Damaskusa, te time potvrđuje ono što su ranije rekli Cahen, Tellioğlu i ostali putnici.[40] Koristeći navedene trgovačke puteve da dođu iz Erzurum-a u Trabzon, različite rute su se koristile u zavisnosti od godišnjih doba. Informacije o tim putevima će biti dane kasnije na stranicama ovog rada.

Sjeverne padine planina Soğanli su pokrivene zelenim i čarobnim borovim šumama dok se sa strane Gümüşhane, južne padine sastoje od jalove zemlje, te zbog kršne morfologije površine, po riječima Tellioğlua, na tim padinama postoje brojne podzemne špilje. Putevi koji idu od Gümüşhane i vode u Trabzon na jedan ili drugi način moraju da prođu Maçka. Sezonski

[39] Edwin Lord Weeks, *Od Crnog mora kroz Perziju i Indiju*, (New York: Harper & Brothers Publishers1896), 2.

[40] İbn-i Batuta, *Tuhfetü'n-nazar fi Araibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar Seyahatname-i İbn-i Battuta*, Çeviren; Mehmet Şerif, (Istanbul: 1333), 328.

put koji je korišten tokom proljeća i ljeta je prolazio kroz Kurum, Stavri, Imera-Kolat, vodio je od južnih padina suprotno od Sumela manastira, te je prolazio selo zvano Samerkusa do 15. stoljeća po Otomanskim poreznim knjigama *Tahrir Defterleri*.[41] Ove oblasti je danas locirana između sela Altındere i visoravni Saverkisa, a antički putevi su prolazili velikim pašnjacima koji se protežu između njih.

Porezne knjige, sveobuhvatne porezne knjige i sudske evidencije iz 15. stoljeća uključuju vitalne informacije vezane za kopnenu trgovinu preko Trabzona. Brojevi i podaci koje daju Otomanske evidencije pokazuju da je Trabzon morska luka bila jedna od najvećih morskih luka u Crnom moru, koje je postalo Otomansko more po Fatihovom osvajanju[42] te da je imalo vitalnu trgovačku i vojnu važnost za carstvo. Morska luka Trabzon je bila pod najmom privatnih poduzeća tri godine i cijena najma je zapisana u Poreznim knjigama te to pokazuje vitalnu važnost i aktivnu situaciju morske luke.[43] Manastir Sumela je izgrađen u Altındere *Skalita* selu u dolini između Maçka i Altındere, na raskrsnici između antičkih ruta koje prolaze antičke gradove Kurum, Stavri i Imera koja su se spojili u Kolat gostionice. Altindere je najstrmije selo u ovoj dolini i njeno ranije ime Skalita dolazi iz grčke riječi ljestve zbog njenih karakteristika.[44] Iako nema nikakvih informacija o u Otomanskim evidencijama vezanih sa selo Alitndere gdje je smještena Sumela, prema grčkim izvorima, to je bilo rumsko selo sa 250 stanovnika.[45] Ostaci kuća u ovom selu su vrlo slični onima u dolini Kurum, takve kuće u Altındere su kao kuće u dolini Kurum i izgrađene su od kamena i drveta a prizemlja su korištena kao štale za goveda. Stoga je tokom hladnih zima bilo lako grijati kuće.

Tayyib Gökbilgin tvrdi da Otomanska historijska evidencija o

[41] Evidencije redovno vođene od strane Otomanskog carstva za registriranje novih osvojenih teritorija, utvrđuju vrstu korištenja zemlje i vlasništvo, razjašnjavanje poreznih cijena su nazvani Registri zemljišta *Tahrır Kayıtları*. Postojalo je pravilo da se ove evidencije obnavljaju svakih trideset godina. Registri su čudno vođeni, uključujući sve administrative entitete. Sve vrste ekonomskih, fiskalnih situacija i administrativnih struktura su vođene prema tim registrima. Registri koji su pripremljeni sa punom sveobuhvatnom osnovom su zvani *Icmal Defterleri*. Vidi: M. Tayyib Gökbilgin, *"XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi"* *Belleten*, Cilt XXVI, Sayı: 102, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, Nisan 1962), 295.

[42] Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma, Neşri Tarihi*, II. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 826-827.

[43] Bostan, *op. cit.*, 376.

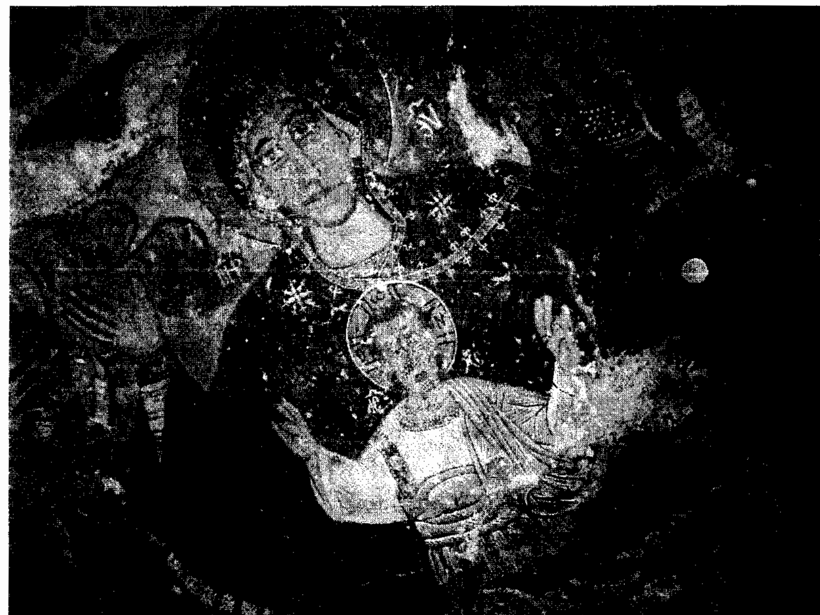
[44] Ilyas Karagöz, *Maçka Yer Adları*, (Istanbul: Turan Kültür Vakfı, 2003), 90.

[45] *Ibıd.*

Trabzonu pokriva period poslije 15. stoljeća i da nema nikakve evidencije koja govori o periodu prije ovog datuma.[46] Porezne knjige carstva o 15. stoljeću takođe ne uključuju ime sela Altındere, štaviše, pašnjaci koji se trenutno zovu Saveriksa smješteni na gornjim obroncima Altındere i koje seljaci iz Yazlık *Livera* koriste samo ljeti, te je vjerovatno da je ova oblast bila registrovana pod imenom Samerkusa u Otomanskim Poreznim knjigama. Informacije koje daje Porezna knjiga vezane za selo Galyan(e) koje je smješteno na suprotnoj strani obronka Saveriksa potvrđuje ovu pretpostavku. To vidimo kasnijih godina; ime Samerkusa selo u Poreznoj knjizi se mijenja u dva imena - *Sameruksa-i Kebir* Velika Sameruksa i *Sameruksa-i Küçük* Mala Samerkusa. Tokom ovog vremena vrlo je vjerovatno da je naselje Saveriksa ispod 1600 metar visine uključivalo i selo Altındere. Trenutno, između gornje granice sela Altındere i donje granice Saveriksa visoravni, postoji djelomično ravna livada po imenu „Cervirme" koja je bila okružna visokim zidovima koji su bili najmanje pola metra široki. Livada koja je napravljena sigurnom zonom sa visokim zidovima je vrlo vjerovatno bila oblast za odmaranje karavana. Murat Arslan kaže da jedna od ljetnih karavanskih ruta prolazi iz Kusal-a gdje je gornji obronak gore navedene livade i doseže do Saveriksa visoravni. Prema informacijama koje je dao Arslan, na ovoj destinaciji postoji 17,5 km kaldrme rimskog puta.[47]

Gore navedeni putevi koji prolaze kroz gornje obronke Cervirme i Saveriksa, i put koji ide iz Cevirme zajedno vode u selo Yazlık. Vrlo je vjerovatno da su se oba puta naizmjenično koristila u zavisnosti od vremenskih i sigurnosnih uvjeta. Arslan tvrdi da su ti putevi možda ostaci antičkih rimskih puteva.[48] Prema registrima koji pripadaju ovoj eri, godine 1486. u Sameruksa selu je postojalo samo jedno muslimansko kućanstvo[49] dok su ostatak stanovništva bili rumi. Važnost Sameruksa za karavansku trgovinu je definitivno jasna u sudskim evidencijama. Prema sudskim evidencijama iz 1564. i 1565.g. drveno skladište u Sameruksa-i Kucuk selu je prodano sa šestomjesečnim kreditom a vrijednost skladišta je bila osamdeset tri Akche, dok je drugo kameno skladište prodano za 180 Akche.[50] Prema informaciji koju je dao Jennings iz Sudske evidencije ova trgovina je obavljena između Baskal bn Grigor Lazo i Yan ibn Siglahito.[51] Gore navedene evidencije takođe dokazuju da je ljetni put u blizini Sumele prolazio iz oblasti između sela Altındere i pašnjaka Saveriksa i stizao u selo Yazlık.

Prema poreznim knjigama iz 1486.g. u četrdeset devet sela Macke je bilo 1717 kućanstava, od tih 104 razvedenih žena *bive*, šezdeset devet neoženjenih muškaraca *mücerred*, dvadeset pet kućanstava sa naslijeđenim njivama *baştina*, trideset i tri kućanstva odgovorna za održavanja i popravak mosta i puteva *müsellem*, trideset dva kućanstva pomoćnika, devet neoženjenih hrišćanskih pomoćnika *mucerred yamak*.[52] Iako su u Balkanskoj organizaciji carstva kućanstva odgovorna za održavanje i popravke puteva mogla biti hrišćanska, u Anadoliji i istočnim zemljama, uglavnom su muslimani bili zaduženi za takve zadatke i zvali su se *müsellem*, izuzeti od plaćanja poreza. Zbog te činjenice *müsellem* kućanstva nisu bila uključena u muslimansku populaciju, te kao i u Balkanskoj organizaciji i u Macka su trideset i tri kućanstva koja su bila odgovorna za održavanje i popravak puteva bili hrišćanska. Sudske evidencije koje daje C. Jennings takođe potvrđuju

Freske čuvaju uspomenu na prošlo vrijeme (Foto: Arhiv Federacije)

[46] Gökbilgin, *op. cit.*, 293.

[47] Doç. Dr. Murat Arslan, neobjavljeni Površinski izvještaj o Trabzonu i Sedamnaest okruga, između 1. I 19.augusta 2008.g.

[48] Asrlan, *op. cit.*, 2008.

[49] Bostan, *op. cit.*, 184.

[50] *Ibid*, 452.

[51] Jennings, *op. cit.*, 585.

[52] Bostan, *op. cit.*, 184.

ovu činjenicu. [53] Prema poreznim knjigama ukupno je postojalo devet muslimanskih kućanstava- u selu Samerkusa u Macki jedno kućanstvo, Galyan(e) selu jedno kućanstvo, Elvaniye selu tri kućanstva, Hacevera Selu dva kućanstva i Kongi selu dva kućanstva[54]. Sudske evidencije daju informacije o sporovima i rješenjima sporova između muslimanskih i hrišćanskih građana koji su živjeli u selu Samerkusa.

Hanefi Bostan u svom elaboratu o poreznim knjigama procjenjuje populaciju Macke 1486. godine na 9,580 ljudi. Ova populacija se sastojala od 9,535 hrišćana i 45 muslimanskih građana.[55] Prema gore navedenim brojevima, suprotno od argumenata, dvadeset i pet godina nakon osvajanja, hrišćanska populacija u regiji Macka je očuvala svoju vjeroispovijest i gustoću naseljenosti. Prema poreznim knjigama iz 1515. godine, populacija Macke je porasla do 11,474 ljudi, od kojih su 11,289 bili hrišćani a 185 ljudi su bili muslimani. [56] Između 1486. i 1515. godine dok je hrišćanska populacija naglo porasla, rast muslimanske populacije je bio vrlo ograničen i manji od 1% ukupnog rasta. Sva ta kretanja populacije su uglavnom bila povezana sa trgovačkim putevima i utjecala su na manastir Sumela. Krcata sela u okruženju, donacije i aktivnosti trgovačkih puteva su uzrokovala veliki porast prihoda manastira.

Prema Sveouhvatnim poreznim knjigama *Icmal Defterleri*, 1520. godine populacija Macke je bila 14.397 ljudi, a od te populacije 525 osoba (3%) su bili muslimani. [57]

Dok je u ovih pet godina muslimanska populacija porasla za 350 osoba, hrišćanska populacija je porasla za 2,583 ljudi. Prema elaboratu Hanefi Bostana o poreznim knjigama, između 1520. i 1554.g., hrišćanska populacija je porasla do 14,241 ljudi, dok se muslimanska populacija povećala za 894. [58] U registrima iz 1583.g. nailazimo na Sumelu po prvi put, te u poreznim knjigama Sumela opisana kao Crkva Sumela nazvana centrom divljeg naselja *"Kilisa-i Sumela adındaki kır iskan merkezi"*. U ovoj eri, monasi i drugo osoblje Sumele se sastojalo u 0,45% populacije Macke i u manastiru je živjelo šezdeset ljudi. [59] U 19. stoljeću popis stanovnika u Sumeli pokazuje porast broja monaha. [60] (Prilog: I)

Prema gore navedenim registrima, od 1515.g. i 1520.g. prihod od karavanskih poreza u Macka regiji je bio 100 Akche. 1554.g. prihod od karavanskih poreza je takođe bio 100 Akche, te su neka svratišta za karavane bila smještena u okviru granica Macke. 1583.g. prihod od karavanskih poreza je porastao na 200 Akche.[61] Porast prihoda od karavanskih poreza i vertikalni rast populacije su paralelni. Tokom 16. stoljeća, što je otkriveno u registrima poreznih knjiga, došlo je do velikog rasta broja karavana i njihovih tereta koji su prolazili kroz Macku, te je i populacija Macke nastavila da neprestano raste tokom ovog doba. U to vrijeme, u Sumeli je bilo šezdeset monaha uključujući drugo osoblje, što je bio veliki broj za ta stoljeća. Monasi Sumele su vrlo vjerovatno bili uključeni u rad sa karavanima i u trgovinu u blizini.

Unatoč domaćem i vanjskom kretanju populacije između tih godina koje obuhvataju početak i zadnje dekade 16. stoljeća, do kraja 19. i početka 20. stoljeća, ne vidimo značajan rast populacije u regiji Macka smještenoj na karavanskom putu Trabzon- Tabriz. Stoga, gustoća hrišćanske populacije je ostala ista tokom tih godina.

Ronald C. Jennings koji je zadnji vršio studije poreznih knjiga iz Trabzona *Tahrir Defterleri* i sudskih evidencija *Ser'iyye Sicils* takođe kaže da su u 17. i 18. stoljeću voćnjaci, šumarci lješnika, šumarci maslina, vinogradi, košnice i pašnjaci i dalje dominirali ruralnim pejzažima, koje takođe karakteriziraju vodeni mlinovi, fontane i izvori u maloj regiji Macka. Sudski registri bilježe postojanje vinograda kao i to da su neke farme posjedovale tvornice za proizvodnju soka od grožđa. [62] Kao rezultat karavanskih ruta u blizini Sumele, trgovačkog života povezanog sa ovim rutama, plodnog zemljišta, područja slobode koju je omogućilo Osmansko carstvo, kao i prisutnosti gusto naseljenih hrišćanskih naselja, u ovoj oblasti su izgrađene brojne crkve i manastiri. Otomanski Godišnjak *Salnameler* iz 20. stoljeća takođe potvrđuje ovaj podatak. Prema podacima iz Godišnjaka na početku 20. Stoljeća u regiji Macka koja je bila poznata kao *Cevizlik* (Šuma oraha), postojalo je preko 500 crkvi, manastira i kapela.[63]

Isto je bilo i na obroncima planina na Gümüşhane strani, postojale su mnoge crkve, manastiri i velika hrišćanska sela od kojih su najvažnija bila sela Kurum, Stavri i Imera. Stavri leži na jednoj od bočnih dolina obali rijeke Yağlidere (Kurum) koja se proteže pa-

[53] Jennings, *op. cit.*, 597.
[54] Bostan, *op. cit.*, 184.
[55] *Ibid*, 185.
[56] *Ibid.*
[57] *Ibid*, 185-186.
[58] *Ibid*, 188.
[59] *Ibid.*
[60] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Br. 1101 Knjiga: Popis iz 1835 Knjiga registracija.
[61] *Ibid*, 447-448.
[62] Jennings, *op. cit.*, 583.
[63] *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, 1904,C. 22, Transkripsiyon Kudret Emiroğlu, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2009), 259.

ralelno sa njom i leži na njenom sjeveru, te je pod pravim uglom u odnosu na rijeku. Glavna dolina se račva sjeverno i istočno u Kurum, nekih dvanaest kilometara istočno od Stavri i istočno u Imeru koja je još tri kilometra dalje. Građevine u tim velikim naseljima se čine da su iz srednjeg vijeka i poznato je da su Komnenus kraljevi države Trabzon u srednjem vijeku izgradili zamke u Kurumu kako bi štitili najpopularnije trgovačke puteve koji su prolazili tamo. [64] Za razliku od Stavri i Imera, Kurum ima važne rudnike bakra i ta važnost je naglašena u Godišnjacima. [65] Prema Godišnjacima, na početku 19. stoljeća Kromnitos je izgradio širi i udobniji put između njihovog naselja i Macke. [66] U ovom trenutku je važno da se fokusirao na Kurum koji je bio smješten na najvažnijem ljetnom trgovačkom putu, te je takođe najbliže i najveće naselje u Sumeli.

Anthony Bryer i David Winfield kroz svoj terenski rad koji su radili zadnjih dekada, ignorišući sve evidencije i historijske dokumente, ponekad jasno a ponekad prešutno tvrde da su svi hrišćani u regiji grčkog porijekla. Obojica proširuju svoje argumente tvrdeći da su muslimani u ovoj regiji potomci Grka. [67] Skoro svi orijentalisti koji su proučavali ovu regiju i koji iznose gore navedene argumente ignorišu realnosti koje podrivaju ili proturječe njihovim idejama. Bez obzira, realnosti su vrlo drugačije, orijentalistički historičari namjerno ili slučajno ignorišu bilješke o krštenjima manastira Vazelon koji je bio mjesto krštenja za sve hrišćane u blizini. Da su bi pogledali te bilješke, očigledno bi vidjeli brojna imena zapisane u knjigama krštenih koji etimološki nemaju nikakve veze sa grčkim ili Grcima.

Rustem Shukurov koji je radio na bilješkama o krštenjima u manastiru Vazelon kaže da su među imenima u tim knjigama, imena turskih plemena češća nego drugih etničkih grupa. Imena Koumanos i Khzaros vjerovatno pripadaju bilo kojem pridošlici sa sjevera i još vjerovatnije osobama iz regije Krima illi Dashti Qipchag. Zbog masovne hrišćanizacije turskih plemena, grčki jezik koji se govorio u regiji je takođe bio pod utjecajem turskog. [68] Shukurov i drugi neutralni istraživači pokazuju da, suprotno od tvrdnji Anthony Bryer-a, Heath W. Lowry-a[69] i drugih orijentalističkih historičara, Grci u regiji nisu bili islamizirani pa onda poturčeni tokom perioda prije osvajanja Otomana, nego da su turska plemena bila većinom hrišćanizirana i da su postajala grčkim, tj. drugim riječima da su se stopila sa rumskim građanima. [70]

Skoro je nemoguće zanijekati interakciju među ljudima koji su živjeli u regiji između Macka i Gumushane koja se u to doba nalazila na raskrižju vrlo aktivnih trgovačkih putova i bila jedan od glavnih prolaza nekoliko civilizacija. U ovom području su apsolutno postojale osobe različitih nacija koji prešli na Islam i postali Turci dok u međuvremenu povijesni dokumenti i dokazi također dokazuju činjenicu da su apsolutno postojala i turska plemena koja su se pokrstila i zaboravljajući svoje nacionalne korijene postala Grčka. Suprotno argumentima koje daje Bryer i neki drugi orijentalisti, etimološka istraživanja pokazuju da imena gusto naseljenih naselja nisu Grčka, nego da zapravo imaju tursko porijeklo. Na primjer, u Macka neka seoska naselja gusto naseljena od strane kršćana naime, Hortokop, Guzari, Cali, Varyan, Zavera, CIN, Şemseddin, Virane nose jasno turska imena, te su nazvana po turskim plemenima. [71] Također, ime naselja koje se na turskom zove "Krom", na engleskim i grčkim izvorima "Kurum" je ime jednog od turskih plemena, zajednice iz Göklen Turaka. Istovremeno, povijesni dokumenti pokazuju da je "Krum = Kurum" bio je naziv jednog od bugarskog Turk khans.[72] Dakle, očito je da kršćanski narod, po Bryer riječima, *kripto-kršćani* s prebivalištem u naselju Kurum nisu bili Grci, naprotiv vrlo je moguće da su uglavnom bili Turci.

Također, glazbeni instrument *kemençe* koji je jedan od osnovnih instrumenata crnomorskog folklora kojeg Grci pokušavaju priznaju, je glazbeni instrument Koumanos / kumanskih Turaka te lokalnu predstavu koja se sada izvodi u Trabzonu u pratnji ovog instrumenta s istim likovima i djelima izvode i Gökoğuzi, s današnjim imenom, Gagauzia Turci koji žive na Balkanu te to pokazuje da su oba dolaze iz iste turske tradicije. [73] Gore navedene primjere je moguće višestruko pokazati, ali cilj ovog rada nije razotkriti etničko porijeklo ljudi koji žive ili su živjeli u tom području, zapravo to nije potrebno. Želio bih samo naglasiti činjenicu da, suprotno argumentima orijentalističih histo-

[64] Bryer i ostali., *op. cit.*, Part- I, 268, 287.
[65] Sabri Özcan San, *Trabzon Salnamelerinde Gümüşhane Sancağı*, No:3 (Gümüşhane Valiliği Yayını), 104.
[66] *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, *op. cit.*, 229.

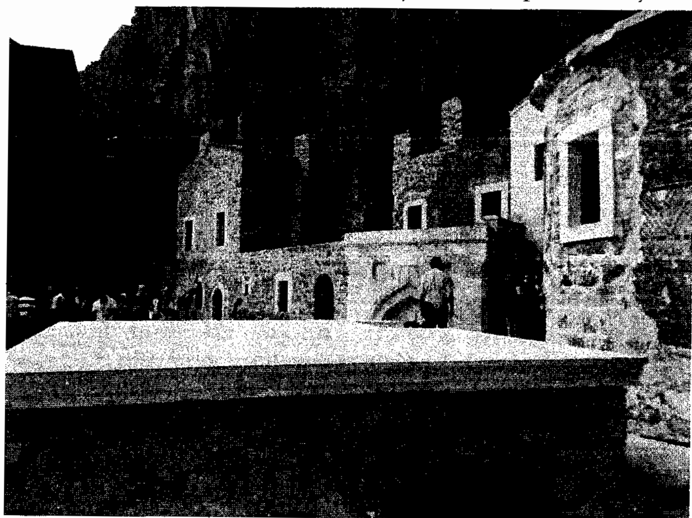
[67] Bryer i ostali., *op. Cit.*, Dio-I, 268-287.
[68] Rustam Shukurov, Bizantijski koji su pričali turski u Pontosu, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 06-08 Kasım 1998, 2. Baskı, (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 102-104.

[69] Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, (Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005).
[70] Bostan, *op. cit.*, 347, 545.

[71] *Ibid*, 341-342.
[72] *Ibid*, 345.
[73] *Ibid*, 350

ričara, veliki dio ljudi koji žive na tom području, iako su bili kršćani očito nisu bili grčkog porijekla. Kao što neki povjesničari tvrde, ako su, kako se vjeruje, ljudi koji žive u crnomorskom području bili / su potomci Argonauta ili kolonijalista koji su došli na ove obale u 8. stoljeću prije Krista[74] rast ove populacije po današnjim stopama rasta je nemoguć. Čak ako i za trenutak ne uzmemo u obzir epidemije, ratove, vojne pohode i druge prirodne nesreće koji su negativno utjecali na rast populacije u to vrijeme, Grci, čiji broj populacije je bio poznat u ta vremena, nisu mogli uspostaviti suverenitet na tako velikoj oblasti i njihov uspjeh na tako velikoj populaciji je još uvijek nemoguć. Jedini razlog rasta bilo useljavanje ali ne s mora nego iz unutrašnjosti koja je bila prekrivena turskim plemenima koji su migrirali iz središnje Azije i Kavkaza te se uputili u Anadoliju.

Zapravo nije važna tema koja su etnička porijekla ljudi koji žive na tom području, oni su uspjeli da žive u miru kroz stoljeća i vjerojatno da nisu bili pokrenuti namjernim propagandama tokom prošlog stoljeća postojeći mir bi se nastavio bez prekida. Do razmjene stanovništva je došlo tako što su kršćani *Karamanid* Turci bili poslani u Grčku i zaboravljajući svoje etničke korijene stopili su se sa Grcima i tako su nastali građani muslimani grčkog porijekla. Pristrani argumenti bez osnova su protresli ove ljude i razbili njihovu solidarnost, i mislim da je nad njima počinjen zločin protiv čovječnosti.

Ovdje se nekad odvijao život (Foto: Arhiv Federacije)

[74] Estin i Laporte, *op. cit.*, 190-191.

Osmansko carstvo nikada nije vrednovalo svoje građane na osnovu njihove etničke pripadnosti, štoviše, uključujući Macka i sve oblasti oko nje, utvrdili su slobodu ljudi da štuju svoju vjeru i da žive u skladu s tom vjerom u miru. Kao islamska država, Osmansko carstvo, bez obzira na etničko podrijetlo, kada bi osoba postala musliman, sva vertikalna kretanja tog građana su se uvijek ohrabrivala te nije bilo staklene barijere povezane sa nacionalnim identitetom. Krvne veze su bile samo neophodne za Sultanat i izuzev trona, svaki državljanin Otomanskog carstva je imao pravo i priliku da postane Veliki vezir što je ekvivalent današnjem premijeru.

Ostavimo etničke rasprave na stranu i fokusirajmo se na trgovačku mrežu u blizini Sumele; naselje Altındere čiji su neki dijelovi danas nacionalni park je smješteno na sjeveroistoku Sumele. Veliki dijelovi naselja nazvanog Sameruksa u poreznim knjigama sada su u okviru granica sela Altındere. Zbog smanjenja broja svojih stanovnika selo Altındere je gotovo pokriveno šumama dok je tokom razmjene stanovnika imalo polja kukuruza, pšenice i ječma te su naselja su obuhvaćala cijeli dio padine na suprotnoj strani doline. Na otprilike središnjoj tački ovog sela postoji crkva srednje veličine, očito izgrađen od Khorasan vapna (određena vrsta kamena). Crkva koja ima četiri središnja stupa i svod iznad prolaza, još uvijek postoji i natpis na sjevernim vratima daje godinu izgradnje 1876.g., a 1930.-tih godina je korištena kao džamija i tokom tog perioda slike na crkvi su bile prekrivene krečom. Vrlo je vjerovatno da je izgrađena na mjestu ranije crkve, ima jedan dugi prolaz u smjeru istok-zapad, u stilu bazilike i dugi bačvast svod sa četiri stuba sa ornamentima.

Apsida na istočnoj strani je srušena i ravan zid je sagrađen na mjestu apside kada je pretvorena u džamiju. Očevici kažu da su postojale slika na srušenoj apsidi, crkva je duga dvanaest metara od istoka prema zapadu, i široka osam metara sagrađenih od tesanog kamena, debljine zidova oko jednog metra. Ima dva ulaza, jedan na sjeveru a drugi na zapadu, te je bačvasti svod krova pokriven crijepom. Vanjske strane prozora zgrade poput drugih prozora zgrada u tom području su pravokutne i uske, unutrašnje površine povijene ispod strana izgrađene pod stupnjem nagiba od oko sedamdeset stupnjeva. Ornamenti i tragovi jednostavnih slika su još uvijek vidljive na granicama okvira. Za razliku od arhitekture tradicionalnih kapelica i crkvi, zgrada je izgrađena u pravokutnom obliku, njeni radovi u kamenu i arhitektura su slični zgradama u dolini Kurum. Njegova atraktivna sjeverna vrata koja su skinuta i ukradena u

2008. godini su bila ukrašena vinovom lozom.

Slika na stropu koja je preživjela do danas je *Theotoks* Majka Božja s djetetom i *Pantacrator* Krist čije figure su djelomično vidljive ispod kreča. Također na stropu, slično ornamentima u Kurum dolini, postoji dvanaest kružno oblikovanih granica ukrašenim sa lišćem i krugovima u obliku dodekaedra. Uzevši u obzir gusto naseljeno kršćansko stanovništvo u ovom području i aktivne trgovačke rute između Gumushane i Macka, očito je jasno da je postojao aktivan odnos, komunikacijska mreža, veza između gradova Kurum, Imera i Stavri koji se nalaze na južnim padinama i Sumela manastira koji se nalazi na sjevernoj padini na pročelju stijene.

Zbog činjenice da u poređenju s Trabzonom, Gümüşhane ima strožije i snažnije veze s središnjom Anadolijom, vrlo je vjerojatno da je Gümüşhane bio pokršten prije Trabzona. Unatoč nedostatku informacija o tome da li je dolina Sumela bila kultno područje ili ne, ipak je očito da su prije osnivanja Soumele postojali trgovački putevi koji su prolazili iz ove doline prije utemeljenja samostana jer je to područje koje se nalazi na raskrižju. Dakle, redovnici osnivači Soumele, prema pričama, St. Barnabas i Sofronios iz Atene su došli na ovo područje prolazeći ka odredištu Kolat-Kurum ili su ih podržali kršćani i redovnici koji žive na području Kurum. Područje Kolat gdje su izgrađeni karavan saraji za kamile nalazi se na rubu između Sumela i Kuruma. S obzirom na gornje podatke možemo doći do zaključka da je prije osnivanja Sumela trebala biti stražarnica na području gdje je osnovan samostan.

Na suprotnim obroncima od Sumele, lijevo od novoizgrađenog drugog mosta odakle je vidljivo pročelje Sumele je bila mala kapela. Kapela koja je djelomično vidljiva i uglavnom srušena u ovom trenutku, nalazi se na deset minuta hoda od mosta. Bila je smještena simetrično linearno suprotnoj strani kapele sv. Barbare i svako je odatle mogao lako gledati na ulaznu kapiju Sumele. Arhitektura kapele, izbor mjesta i lokacija podsjećaju na kapadocijski stil. Trenutačno u unutrašnjosti postoje ostaci fresaka, u stilu koji je sličan trećem sloju Špiljskog hrama. Navedena kapela se nalazi u sredini stijene, dužine je dva metra, oko jedan i pol metara širine i izgrađena je na uskom ravnom području. Mislim da je izgrađena ili se koristi s ciljem posmatranja jer je oko četiri metra viša od tla, i nemoguće joj je pristupiti u bez korištenja ljestava. Vrlo je vjerovatno korištena za sigurnost Sumele kao i sigurnost obližnjih trgovačkih puteva. Kao leglo podsjeća na male crkvice izgrađene na vrhovima stijena u Kapadociji. Kapela skrivena iza borova i uvala stabala ipak dijeli sudbinu ostalih zgrada u blizini, bila je opljačkana i demolirana. Iako je demolirana od strane lovaca na blago, njen cjevasti svodni krov i zidarski radovi na zapadu, kao i slika Hrista na apsidi su djelomično preživjeli. Budući da je na usamljenom mjestu, takođe su je koristili monasi za molitve.

Postojanje gore navedene kapele / stražarnice smještene na suprotnoj jugoistočnoj padini Soumele također dokazuje tezu da bi su prije osnivanja Sumele u ovom području trebale postojati neke male promatračnice i kapelice. Ako zanemarimo autoceste današnjice, besmisleno je popeti se na ovu nepristupačnu liticu da bi se izgradio samo samostan. Ipak, bez korištenja postojećih ruta, dolazak u Sumelu bi trajao najmanje jedan tjedan. Dolazak u Sumelu prolazeći kroz gostionice u Kurumu i Kolaut je bio puno lakši i samostan je u isto vrijeme osiguravao sigurnost trgovačkih putova koji ga prolaze.

Budući da nemamo nikakve dokumente koji se odnose na ovaj period, sveo nam je rečeno o ovom razdoblju su zapažanja. Ali ta mogućnost se mora uzeti u obzir i ne smijemo zanemariti neke veze. Pitanje je da li su dva navodna monaha osnivača manastira i monahsi koji su razvijali objekat kasnije bili u bliskom kontaktu sa manastirima i monasima u regiji koristeći antičke Karaağaç-Hancüka-Acısu-Kolat-Stavri ili Karaağaç-Hancüka-Acısu-Kolat-Kurum putevima čak i u ranijim vremenima. Nije jasno da je li cesta koja prolazi kroz regiju korištena samo u proljetnim i ljetnim mjesecima te da li je stara cesta korištena prije St. Andreas uveo kršćanstvo u regiji u 3. stoljeću.[75] To su pitanja koja nikad nisu tačno odgovorena ali se trebaju definirati jer su to pitanja od velike historijske važnosti u pogledu života i trgovačkih puteva koji su prolazili kroz dolinu Altındere.

Danas je moguće doći u manastir Sumela motornim vozilima za sat vremena. Iako ne znamo mnogo o tome kako se dolazilo do manastira u njegovim ranim danima kada je izgrađen, sigurno se do njega dolazilo nakon dugog i zamornog putovanja ako zanemarimo dostupne autoputeve izgrađene u ranom 20. stoljeću. Za razliku od današnjih autoputeva, spomenuti makadamski putevi koji su prolazili kroz brda i uspone su se koristili da bi se došlo do manastira Sumela, a ne putevi koji prolaze kroz Meryemanu.

Transport od Gumushane je bio ili preko drevnog grada Kurum, osobito u proljetne i ljetne

[75] *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869*, C. 16, Transkripsiyon, Kudret Emiroğlu, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2007), 329.

mjesece ili preko drevnih trgovačkih putova koji prolaze preko mjesta na kojima su bile gostionice Kurum.[76] Karaağaç i Hançüka pašnjaci iznad manastira Sumela kuda su prolazile prečice su bile povezani sa manastirom Sumela i tamo još uvijek postoje ostaci starog zida i zgrada na oba platoa. Ako krenete putem lijevo od ulaznih stepenica manastira Sumela na kraju akvadukta, stići ćete do platoa Karaağaç na visini od 1650 metara. Ako nastavite dalje sa sjevera platoa, doći ćete do gostionica Kuruma i Kolata gdje još uvijek postoje ostaci makadamskih puteva. Izgrađen sa prikladnom širinom za prolazak konja, i sporadično ojačan zidovima, ovaj put je prečica koja omogućava vezu između Sumele i Kuruma, Kolata, Imere, Sante i Stavria. Nije prikladan za karavane kamila, i kraći je od antičkih trgovačkih puteva koji prolaze južno od manastira Sumela. Ako nastavite ići putem iz platoa Karaağaç nakon što pratite put naveden iznad i ostavljajući antički trgovački put sa lijeve strane, možete doći do platoa Hançüka, Camiboğazı i Acıgöl i stići u antičke gostionice Kolata koje su korištene kao karavanske rute u zajedničkom mjestu antičkih puteva Kuruma i Stavri na visini od 2300 metara.

Anthony Bryer kaže da put koji vodi do antičkog grada Kurum iz manastira Sumela dolazi do Camiboğazı između dva potoka nakon zavoja i da je spomenuti put dug oko deset sati jahanja.[77] Put koji je

Potpuno uređen život (Foto: Arhiv Federacije)

[76] Arslan, *op. cit.*, 2008

[77] Bryer i ostali., *op. cit.*, Part: I, s. 283.

spomenuo Bryer je antički trgovački put koji prolazi preko platoa Cevlik i prikladan je za kamile i kraći je nego put koji ide preko platoa Karaağaç iz manastira Sumela.

Prema Bryeru moguće je doći do Stavri, Kuruma i Imere iz Camiboğazı koji je na vrhu između Gümüşhane i Maçka i treba oko šest i pol sati do Gümüşhane. Bryer kaže da je srednjevijekovnim trgovcima i putnicima trebalo tri dana do dođu od Baiburta do Trabzona.[78] Put koji Bryer opisuje dokazuje naše nalaze i informacije koje su dali lokalni stanovnici Aziz Tüfek i Mersin Yıldırım koji su ovdje rođeni 1930.g. Kao što Bryer kaže, nakon što bi se stiglo u Camiboğazı bilo je moguće doći u Gümüşhane putujući jednim od puteva u Kurum, Imera ili Stavri. U dodatku tome, za one koje dolaze iz unutrašnje Anadolije putem Erzurum-Baiburt bilo je moguće da dođu do Kolat gostionica prateći jedan od tih antičkih trgovačkih ruta i onda u manastir Sumela navedenim putem.

S druge strane, ruta koja je spomenuta ovdje se križa sa antičkim trgovačkim rutama koje prolaze kroz Kurum i koji su se koristili tokom ljetnih mjeseci. Antički trgovački put lociran u smjeru Trabzona doline Altındere i čija se popularnost nastavila do kasnih 1900.-tih godina prolazi oko jedan kilometar južno od manastira Sumela. Kamilji putevi od kaldrme i ostaci kapele su, kao što je gore navedeno, smješteni na mostu gdje je izgrađena žičara radi nošenja materijala za restauraciju manastira proteklih godina. Kao što smo ranije rekli vrlo je vjerovatno da je kapela korištena kao osmatračnica. Lokalni stanovnici koji imaju preko pedeset godina dobro poznaju danas skoro nevidljive puteve od kamena. Prema onome što kažu lokalni stanovnici, ranije je postojao kameni most koji se prije nekoliko godina srušio ali koji je dugo korišten za prelazak preko potoka doline Altındere na sjevernoj strani Camiboğazı. Trgovački put je prolazio preko gornjih dijelova platoa Cevlik preko kamenog mosta te na ovom platou još uvijek postoje putevi od kaldrme.

Put koji prolazi u blizini auto puta koji se koristi kako bi se došlo do platoa, je nekada dolazio do kraja asfalta. Ovaj put, pod imenom Kaderefke, je nekada dolazio do gostionica na kraju asfalta. Postojale su gostionice koje su se zvale *Hanın Suyu* Riječne gostionice na mjestu gdje je smještena džamija sa lijeve strane oko jedan kilometar od ulaza u Nacionalni park Altındere prije nego što je odmaralište napravljenog na kraju asfaltnog puta do kojeg mogu doći velika motorna vozila. Prema informacijama koje su dala dva se-

[78] *Ibid.*

ljaka Mersin Yıldırım i Aziz Tüfek, u blizini zgrade današnje džamije su postojale gostionice sa kamilama u tom mjestu nazvanom Riječna gostionica *Hanın Suyu* i karavanski put je bio djelomično širok jedan metar, sa kaldrmom koja je vodila uzbrdo. Navedeni put je prvo prolazio širokim livadama koje su se zvale *Yeniköy* Novo selo zbog činjenice da je ova oblast bil pošumljena tokom početka 19. stoljeća i da je vodila do druge velike livade nazvane Çevirme *okružena* koja je bila smještena između sela Altındere i pašnjaka Saveriksa. Na navedenoj livadi su vidljivi ostaci zidova. Dva seljaka kažu da su to duž ovog puta postojali ostaci nekoliko kapela, crkve, kuće i naselja. (Prilog: II)

Zaključak

Trabzon je bio važan centar i trgovački putevi koji su kretali iz njega su vodili prema unutarnjoj Aziji tokom stoljeća. Manastir Sumela je igrao važnu ulogu na jednom od alternativnih karavanskih puteva, posebno za ljetne kočije. Redovnici i seljaci koji žive u blizini su imali jako puno koristi od trgovine koja se dešavala oko njih. Terenske studije koje sam vršio sa seljacima koji dobro poznaju oblast potvrđuju informaciju navedenu ispod. Međutim, veliki broj antičkih trgovačkih puteva je nestao ili zato što su ostali ispod novo otvorenih puteva nakon 1958.g. ili zato što se nisu koristili dugo vremena.

Mjesto gdje su se nalazile gostionice za karavane sa kamilama je najvažniji dokaz da su antički trgovački putevi korišteni posebno ljeti i u proljeće, i da su, kao što je Murat Arslan rekao, prolazili kroz plato Iskopel niz planinski prolaz Cevlik i kroz ovu oblast.[79] Mjesto nazvano Riječna gostionica *Hanın Suyu* gdje su postojale gostionice za karavane sa kamilama je početna tačka krivudavog puta koji vodi u manastiru Sumela.

Jame vapna i opeke manastira Sumela koji su korišteni dugo vremena i koji su postojali iznad gostionica za karavane kamila još uvijek se danas mogu vidjeti. Pločice koje su se pravile od gline i koristile za krovove su dobijane od topljenih stijena karakteristika vapnenca. Iako su krovovi svih zgrada koje su preostale iz ovog perioda napravljene od pločica, vapnenac dobijen iz gore navedenih jama je korišten kao osnovni građevinski materijal. Vapno je jedan od najvažnijih elemenata Khorasan maltera koji se koristio dosta često u izgradnji zgrada u regiji. Kako su se aktivnosti izgradnje u manastiru periodično odvijale, dijelovi stijena koji su padali, posebno u jesenjim i zimskim mjesecima su s vremena na vrijeme uzrokovali

[79] Arslan, *op. cit.*, 2008.

oštećenja na različitim dijelovima kompleksa, te potreba za vapnom i opekom nikada nije prestala. Vapno i opeka za koje se zna da su korišteni u popravkama manastira su takođe korišteni u izgradnji mostova, kuća i crkve u dolini, te su na taj način donosili manastiru novac.

Trgovački putevi nastavljaju iz gostionica prema sjeveru, prema Trabzonu, te vode prema ljetnom selu Yazlık Köyü *Livera* prolazeći preko sela Altındere *Skalita* i dalje prema platou Saveriksa. Na krajnjoj tački sela Altındere, na putu ispod platoa Saveriksa, postoje dvije napuštene zgrade, u jednoj od njih je jama vapna a druga se ne može razaznati da li je bila gostionica ili crkva. Ovi ostaci oko jedan kilometar od navedenog mjesta, pod imenom Çevirme, su izgrađeni na lancu između sjevera i juga. Informacije koje su dali lokalni stanovnici dokazuju da je karavanski put vodio u selo Yazlık gdje je živio metropolita i gdje je bila administracija crkvi i manastira.

Na antičkom trgovačkom putu između Altındere, najbližeg sela i dobrotvorne fondacije za manastira Sumela, Yazlık sela, postoje mnoga naselja, nepregledne livade, jame vapna, crkva i kapelica. Ja sam pokušao posjetiti crkvu, kapelu i zgrada koje su ličile na gostionicu i čiji su tragovi još uvijek vidljivi i danas. Sigurno je bilo neizbježno da će se monasi koji su živjeli u manastiru Sumela upustiti u trgovačke transakcije koje su se dešavale u blizini.

Ovaj antički trgovački put koji je korišten od ranog doba ne samo da je doprinio bogaćenju antičkog grada Kurum, već je omogućio i manastiru da postane veliki kompleks. Osim ostataka zgrada čija se namijenjena upotreba ne može u potpunosti razumjeti, nisu pronađene nikakve pismene zabilješke. Stoga, informacije prikupljene od ljudi koji su upoznati sa tom oblasti, naime od Osmana Tüfeka, jednog od prvih učitelja u okrugu, Aziza Tüfek i Alia Tüfek, koji su nekada boravili u Njemačkoj, Mersina Yıldırım, najstarije osobe u selu koja se sjeća stvari sedamdeset pet godina unazad, i Kemala Yıldırım, imama sela, su značajne. Oni su prenijeli neke informacije o karavanskim putevima, gostionici, crkvenim ostatcima, bunarima napravljenim s pločicama i vapnom, koji su od vitalnog značaja za povijest. U svjetlu njihovih opisa mogli su se izvući važni zaključci o ostacima povijesnih zgrada i naselja, poljoprivredi i trgovačkom životu u Altındere. U informacijama navedenim o Sumela manastiru i kompleksu oko njega, postoji diskontinuitet između razdoblje između razmjene stanovnika 1923.g. i izgradnje izvedene u 1929.-1930.g. u selu Altındere. To je razlog zašto je znanje prikuplje-

no od lokalnih stanovnika od velike važnosti.

U skladu sa dogovorom potpisanim u Lausanne u augustu 1923.g., Grci koji su živjeli u antičkim naseljima Altındere, Kurum, Stavri i Imera, uključujući manastir Sumela i njegovo okruženje i drugim selima su morali da napuste Tursku. Nakon što je hrišćanska zajednica Trabzona otišla, pregovori o uslovima izmjene Lausanne dogovora između Turkse i Grčke, koji su počeli 1924.g. su zaključeni tek 1925.g. zbog nesuglasica koje je bilo teško riješiti o posjedima onih koji su bili podvrgnuti procesu izmjene.[80] Nakon razmjene populacije, prvi ljudi koji su naseljeni od strane vlade u selu Altındere, koje je bilo prazno do 1929.g., su bili oni koji su ostali beskućnici nakon poplava koje su se desile u blizini provincija Sürmene i Of od 5. do 7. jula 1929.g. i koje su odnijele mnogo života.[81] Prije tog nomadskog života, stanovnici sela Karlık su nekada naseljavali neke regije sela Altındere, posebno četvrt Topeleç. Izmjenu stanovnika regije podržava činjenica da je 1930.ih postojao veći broj napuštenih kuća i da su se uzgajali usjevi kao što su kukuruz, pšenica i ječam.

Dalje, prema onome što su rekli stanovnici regije, seljaci iz sela Karlık, koji su bili ljuti na vladu jer su bili natjerani da napuste svoja sela gdje su bili smješteni stradalnici iz Sürmene i Ofa, su zapalili kuće koje su koristili. Nakon toga, trgovački putevi su promijenili svoj smjer, selo Altındere se smanjilo i od većine kuća su ostali samo nekorišteni zidovi nakon što su napušteni. Zbog toga, nije moguće naći ostatke gostionica, crkve ili kuća na toj lokaciji.

[80] Mehmet Gönlübol, Cem Sar i ostali. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını, 1996), 63-69.

[81] Hikmet Öksüz, *"Çaykara'da Afete Bağlı Göç (1929-1973)"*, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, II. Cilt, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, 2006), 1006-07.

Prilog: I

Premijer Turske, Arhive Osmanskog carstva (BOA)-Br 1101 Knjiga popisa stanovništva, datum 1835[82]

<table>
<tr><td>1</td><td colspan="6">Monastery Meryemana belonging town to Maçka</td></tr>
<tr><td>2</td><td colspan="2">Ala
5
Srednje visine bijele brade drugi monah Payos sin Yania
Godina 64</td><td>Ala
4
Srednje visine bijele brade drugi monah Atmos sin Hirambosa
Godina 97</td><td>Ala
3
Srednje visine bijele brade drugi monah Tamosiyos sin Nikolea,
Godina 98</td><td>Ala
2
Srednje visine bijele brade inah Yorvasiyos sin Yania,
Godina 86</td><td>Ala* House - 1
1
Navedeni manastir Kiyominos kratke bijele brade Bakos sin Kridoza, Godina 72</td></tr>
<tr><td>3</td><td colspan="2">Evsat
10
Nizak plave brade drugi monah
Aremya sin Nikole
Godina 36</td><td>Evsat
9
Srednje (visine) crne brade drugi monah Peterfo sin Nikole
Godina 42</td><td>Evsat
8
Srednje visine sive brade drugi monah Kinayos sin İliya
Godina 58</td><td>Evsat
7
Srednje visine sive drugi monah Kirbiryos sin Aksera
Godina 64</td><td>Evsat (Middle)-House-2
6
Srednje visine sive brade drugi monah Şofiders sin Totora
Godina 3</td></tr>
<tr><td>4</td><td colspan="2">(Bu dahi)
Evsat
15
Srednje [visine] crne brade drugi monah Banfiraryos sin Yania
Godina 35</td><td>(Diyar-ı Aharda iş)
Evsat
14
Srednje visine crne brade drugi monah Dilonsiyos sin İsperka,
Godina 32</td><td>Evsat
13
Srednje visine bijele brade drugi monah Berilfobos sin Nikola,
Godina 76</td><td>Evsat
12
Srednje (visine) crne brade drugi monah Kalinfos sin Nikole
Godina 26</td><td>Evsat** Hane-3
11
Srednje visine bez brade drugi monah Borasiyos sin Samuela
Godina 32</td></tr>
<tr><td rowspan="2">5</td><td rowspan="2">Evsat
21
Srednje visine s brkovima iz Tiflis a Solomon sin Mihaila
Godina 25</td><td colspan="2">Evsat
19
Njegov sin, srednje visine iz Tersek Racibo
Godina 20</td><td rowspan="2">(Is not at this side)
Evsat
18
Srednje visine sive brade [monah] iz Asitane [İstanbul] …..
Kaftifos-
Godina 55</td><td rowspan="2">Evsat
17
Srednje visine sive brade drugi monah Abtaş sin Hariba
Godina 56</td><td rowspan="2">(including this)
Evsat Kuća-4
16
Srednje visine crne brade drugi monah Bandiyos sin Hosa
Godina 35</td></tr>
<tr><td colspan="2">(Uključujući ovo, pronađeno u navedenom manastiru)
Evsat
Srednje visine bijele brade drugi monah iz Mytilene otoka Toftos
Godina 75</td></tr>
</table>

* Pri klasi plaćanja poreza veliki platioci

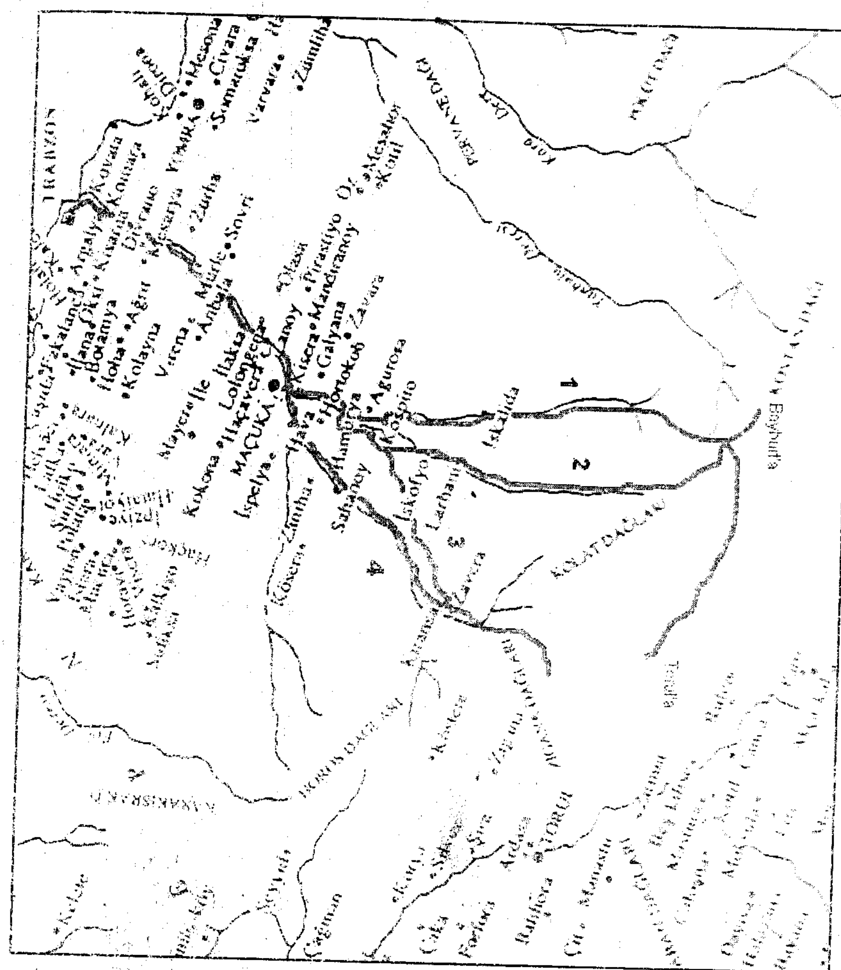
** Pri klasi plaćanja poreza srednji platioci

[82] İsmail Köse, *Četiri hiljade godina nasljedstva i božanski tragovi- Trabzon*, (Trabzon: Akademi Yayınevi, 2011), 189.

Prilog: II

Crtež antičkih trgovačkih puteva od Trabzona kroz srednju Aziju putem planinskog lanca Zigana.

Napomena:

İsmail KÖSE je historičar koji uskoro brani doktorsku tezu. On je bio zadužen ispred Općine Trabzon za delegaciju Arhiva Federacije. S njim smo ostvarili odličnu saradnju i ovim putem mu se zahvaljujemo.

Za *Anale* je na molbu direktora Arhiva Federacije napisao tekst o manastiru Sumela, koji ste vjerujemo pročitali.